

KENDİ HAYAT YOLU*

Ord. Prof. Dr. Gerhard Kessler
Istanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi

Burada sadece hayatımın dış âleminden bahsedeceğim. İç âlemimin kısmen tatlı ve daha büyük ekseriyeti ıstırab ile dolu kısımları örtülü kalacaktır. Esasen iç âlemimizi kaplayan örtüyü kaldırmak sadece şairlere yaraşır. Meslekî ihtisas saham dışındaki muhtelif araştırma ve yazılarıma da burada temas edecek değilim. Filhakika tarih ve filoloji'ye ait yazılar neşretmiş ve son olarak da tamamlamak üzere olduğum «Beşerî irsî araştırmalar üzerinde geö-nolojik tetkikler» isimli tabiat ilimlerine ait bir büyük eserim intişar edecektir ki, bunların iktisadî ve sosyal ilimler müntesibi arkadaşları fazla alâkadar edeceğini zannetmiyorum. Çok tarafli âlimler 17 ve 18 inci asrın ilim dünyasının makbul adamları idiler; bugün ise bir ilim adamının bir kaç ilmî sahada birden çalışması şüphe ile karşılanıyor. Ben burada şimdi sadece meslekî hayatımdan bahsedeceğim.

Alman vilâyetlerinin en uzağı olan Şarkî Prusya'nın küçük Wilmsdorf köyünde 1883 senesinde doğdum. Doğduğum yer bugün Polonyalıların elindedir. O sıralarda babam Wilmsdorf köyünün protestan rahibi idi. Kendisi çok kültürlü bir insandı. Bulduğu yerin yalnız dinî başkanı değil, aynı zamanda köylülerin en yakın bir dostu ve müşaviri idi. 78 ve 83 yaşlarına kadar yaşayarak Türkiyede bulunduğum sırada ölen babam ve anneme çok şeyler borçluyum. Babam büyük bir fikri istidada ve çok kuvvetli bir kültüre sahipti. Şarkî Prusyanın Üniversitesi olan Königsberg Üniversitesi tarafından kendisine «Fahri Doktor» payesi tevcih edilmiş olan babam, Berlin vilâyetinin senelerce en yüksek protestan rahibi sıfatıyla Almanyamın kilise hayatında büyük bir mevki işgal etmiştir. Çalışkanlığı, hak severliği ve dürüstlüğü bana örnek «Sembol» ol-

[*] Bu yazı daha evvel, «İş Mecmuası» mn 113 sayılı Prof. Kessler nüshasında 1950 yılında neşredilmiştir.

muştur. Şilezyalı bir hâkimin kızı olan annem genç yaşında ebeveynini kaybetmiş, gençlik çağlarını ıstırap ve mahrumiyetler içinde geçirmiş ve kendisinden daha küçük olan dört kardeşine bir nevi annelik yapmıştı. Çok hassas ve rakik bir kalbe sahip olan annem için bu, kolay bir mücadele değildi. Fakat cesaretini ve yorulmak bilmez yapıcı meziyetini hayatının sonuna kadar muhafaza edebilmiştir.

Ebeveynimin evinde gayet canlı bir tefekkür hayatı hüküm sürüyordu. Edebiyat ve güzel sanatlar ailece seviliyor ve itina ile tarafımızdan tatbik ediliyordu. Dinî, siyasî ve ilmî meseleler gecenin geç vakitlerine kadar canlı ve hararetle münakaşalar halinde ele alınıyor, büyük bir kütüphane benim ve kardeşlerimin istifadesine arz edilmiş bulunuyordu.

Bir yaşında iken babamın Berline tâyini üzerine ailece başşehir hicret etmiş bulunduk. Asıl vatanım olan Şarkî Prusyaya bağlılığımı hiç vakit kaybetmemekle beraber bu hicret dolayısıyla Alman devlet merkezinin fikrî ve siyasî çok dinamik olan havasında büyüdüm. Dediğim gibi Şarkî Prusyaya ve aynı zamanda anne tarafından bağlı olduğum Şilezyayla olan alâkamı hiç bir vakit kaybetmedim. Nasıl kaybedebilirdim? Şarkî Prusyanın Üniversitesi Königsberg Üniversitesinde ecdadımdan kırk kişi okumuştur. Şarkî Prusya ve Şilezyanın bir çok meşhur aileleri ile karabetimiz vardır. Ceddimin tarihi beni daha talebeliğim esnasında çok alâkadar etmeğe başlamıştı. Daha o zamandan seceremizin tesbiti işine girişmiştim. Bu alâkam bilâhare beni Alman iktisadî ve içtimâî tarihini de tetkike sevk etmiştir. Bugün ecdadımın 16 ncı asra kadar giden tarihine vâkıf bulunmaktayım.

Berlinde 1901 senesi baharına kadar «Kolonya lisesi»ne devam ettim. Berlinin en eski lisesi olan bu mektepte bir çok kıymetli hoca mevcuttu. Üzerimde en büyük öğretici tesiri gariptir ki jimnastik hocamız yapmıştır. Bu muhterem hoca ile İstanbula profesör olarak geldikten sonra bile muhabereye devam ettim. Talebelerinden çok şeyler isteyen bu mektepte eski yunanca, lâtinçe, İbrance ve Fransızca olmak üzere dört yabancı dil öğrendim. Ancak böyle kuvvetli bir umumî bilgi iledir ki Üniversitelerde muvaffak olunabilir. Yabancı dil bilmeyen kimselere ilmî tetkik kapıları kapalı kalmaktadır. Lisede sık sık kompozisyonlar yazmak icab ediyordu. Böylece kendi fikirlerimi mazbut ve kısa bir şekilde ifade imkânı

elde ediliyordu. Bilhassa bu kompozisyonlarda muvaffak olunduğu takdirde «Bakalorya» imtihanını başarmak kabil olur. Bana bu hususta büyük yardımı dokunan Almanca hocamız Prof. Oskar Streicher'i hürmetle anarım.

1901. — 1907 senesine kadar Berlin ve Leipzig Üniversitelerinde evvelâ tarih ve coğrafya, sonra iktisadî ve içtimâî ilimleri okudum. Alman talebesi, bilhassa «Felsefe Fakültesi» talebesi tamamıyla serbestti. Kendisi istediği gibi Üniversiteyi, derslerini, seminerlerini ve kitaplarını seçerdi. Tembel olan hiç bir şey öğrenmez. Çalışkan olan kimse Üniversitede bile, yani daha talebe iken ilmî araştırma yolunu tutabilir. Bu çalışmanın neticesinde ekseriye doktora tezi hazırlanmış olur. Profesör ve Doçentler için tam öğretme serbestliği ve talebeler için tam bir öğrenme ve çalışma hürriyeti! İşte Alman Üniversitelerindeki meşhur «akademi serbestiyeti» budur. Bu hürriyet tahditsiz olarak 1933 senesine kadar devam etmiştir. Hiç bir kültüre sahib olmıyan ve almancaı dahî doğru dürüst konuşup yazamıyan Hitler, bu «Akademi hürriyeti»ne karşı derin bir husumet besliyerek bütün kuvvetiyle onunla mücadele etmiştir. Bugün Şarkî Berlin Üniversiteleriyle Leipzig ve Jena Üniversiteleri Sovyet sistemine tabi olduklarından akademi hürriyetini tamamıyla kaybetmişlerdir. Garbî Almanya'da ise bu hürriyet yeniden teessüs edip inhişaf etmektedir. Bizzat ben dahi tam bir «Akademi hürriyeti» içinde tahsil edebildim, ve sonra da okutabildim. *Umumiyetle hürriyetsiz yaşamıyan ve yaşamak istemiyen Almanlardan biriyim.* Talebelik zamanımda Berlin ve Leipzig Üniversitelerinin dünya çapında meşhur bir kaç hocası vardı. Böylece meşhur iktisatçılardan Adolf Wagner ve Karl Bücher, tarihçilerden Hans Delbrück, Albert Hanik, Edward Meyer ve Karl Lamprecht, coğrafyacılardan Friedrich Ratzel ve Joseph Partsch, feylesoflardan Wilhelm Wundt ve Adolf Lassern'in derslerini takib edebildim. Diğer Fakültelerin derslerine devam etmek her talebeye tamamıyla serbestti. Böylece bir çok meşhur ilâhiyatçı, hukukçu hattâ bir kaç tıbcının derslerine de devam ettim. Tarihçi Julius Kaerst'in yanında asistan olarak çalıştım. Wagner, Bücher, Delbrück, Hanck, Kaerts, Lasson ve meşhur hukukçu Rudolf Sohn gibi bir çok hocamın evine misafir olarak sık sık gelip gittim. Maddî sebepler yüzünden ekseri arkadaşlarım gibi gayet mütevazı bir hayat yaşamağa mecbur olmakla beraber -ebeveynimin dört çocuğu vardı- şunu söyleyeyim ki Üniversite senelerim zengin ve güzel geçti. O zaman alman talebelerinden bü-

yük bir kısmı «Korporation» «Birlik»ler halinde birleşiyorlardı. Bu birlikler, fikrî inkişaf ile neş'eyi birleştiren teşekküllerdi. Ben de böyle bir «Korporation»un azâsıydım. Bu teşekküller bana siyasî terbiyemin inkişafı hususunda çok kıymetli şeyler bahsetmiştir. 1933 senesine kadar «Eski azâ» «Alter Herr» olarak bu teşekküllere dahil kaldım.

Berlin ve Leipzig Üniversitelerine altı sene devam ettim. Üniversite tahsilimin dördüncü senesi olan 1905 senesi başlangıcında Leipzig'te felsefe doktorası imtihanını verdim.

Doktora tezimin mevzuu Roma tarihine aitti. İlk iktisadî eserim «Almanyanın işveren birlikleri» hakkında (İçtimâî siyaset cemiyeti neşriyatlarından, Cilt 124) 1907 senesinde neşredilmmişti.

1911 senesinde Braunschweig yüksek teknik mektebinde iktisadî ilimler Doçentliği unvanını elde ettim. Bir sömestr gibi bir zaman sonunda (yani 1912 iptidasında) Jena Üniversitesinde içtimâî siyaset ve iktisad ilmi Profesörü olarak vazifeyi deruhte ettim. İştirak ettiğim Birinci Cihan Harbinin patlamasıyla Ağustos 1914 senesinden Aralık 1918 senesine kadar yani dört buçuk senelik bir fasıla ile Jena'da 15 sene müddetle profesör olarak bulundum. Bu harb senelerinde 27 ay Fransa cephesinde topçu zabiti olarak ve kısmen batarya kumandanı olarak geçirdim. 1916 senesinde meşhur Verdun muharebesine de iştirak ettim. Harbin son iki senesi zarfında Rumanya'da idarî işler zabiti olarak vazife gördüm.

Birinci Cihan Harbinden sonra, Almanyanın dahilî durumu, mağlûbiyet, enflâsyon, siyasî heyecan ve darbeler neticesinde çok kötü idi. Bundan dolayı Alman iktisatçı ve içtimâî siyasetçisi için zamanın âcil vazifeleri üzerinde tatbikî çalışma bir vazife idi. Bundan dolayı 1919 dan 1927 senesine kadar Jena Üniversitesindeki hocalığımla birlikte (ki bu da çok şümüllü idi) kooperatifçilikte, belediye siyasetinde, halk üniversitelerinde ve gençler için içtimâî muavenet işlerinde çok zaman ve emek sarfetmiştim. Konferanslar vermek için yaptığım seyahatlerle hemen hemen bütün Almanyanı, -arasıra harici de- dolaştım. Jena'da Üniversitenin en fazla talebe celbeden derslerini veriyordum. Ayrıca muntazaman yaptığım seminerlere doktora talebelerinden de büyük bir kısım iştirak ediyordu.

Ancak 1926/27 senesi kışında Leipzig Üniversitesinde İktisad ilmi ve içtimâî siyaset profesörü tâyin edildigimden beri, hakikî il-

mî çalışmalarım için elzem olan hürriyete kavuştum. Burada altı sene müddetle yani 1933 senesi ilkbaharına kadar muvaffakiyetle okutup çalışabildim. Burada da son senelerde gene Üniversitenin en mühim derslerini veriyordum. Leipzig'in mükemmel kütüphaneleri (Üniversite kütüphanesi) ile «Alman Kütüphanesi» - her birinin bir milyondan fazla ciltleri vardı - ve şimdi bombardıman neticesinde tahrib edilen «Birleşik İktisad ilmi semineri»nin zengin kütüphanesi o zaman gerek kendime ve gerekse talebelerime öğrenmenin aslâ sönmiyen aşkını verdiler.

1913 senesinde evlendim. Bundan doğan dört çocuğum için ta-sarruflarım ve Saksonya Maarif Vekâleti yardımıyla, Leipzig civarındaki Oetzsch'de bir ev inşa ettirebildim.

1929 senesinden beri bütün dünyaya yayılan beynelmilel iktisadî buhran Birinci Cihan Harbinde mağlûb olan ve o zamandan beri, yarı kötürüm halde sürüklenen Almanya'da işsizlerin sayısı yedi milyona yükseldi. Büyük bankalar iflâs ediyorlardı. Ümitsizlikten bir çok kimseler kısmen komünist kısmen nasyonal sosyalist (ki sosyalist sıfatına rağmen sosyalizm ile hiç bir alâkası yoktur) olarak kendilerini siyasî radikalizmin kucağına attılar. Çalışkan ve kabiliyetli fakat şansız olmayan bir milletin böylece radikalleştirilmesine karşı savaşmak bütün ileri görüşlü Alman vatanperverlerinin bir vazifesi idi. 1930 senesinden beri bu mücadeleye iştirak ettim. 1932 senesinde, Almanya'da Nazi partisinin zorbalığı o zamana kadar görülmiyen bir dereceye varınca söz ve neşriyatımın bütün kuvvetiyle, ona karşı koydum. Bu mücadelede daha 1933 şubat ayında son küçük kitabımı neşrederek Almanlara Adolf Hitler'e inanmamaları ihtarında bulundum. Hitler o zaman Başvekildi. 1933 martında Alman mağlûbiyetinden evvel son seçim mücadelesinde Saksonya'nın üç seçim bölgesinde demokrat lideri olarak Reichstag -Alman Büyük Millet Meclisi- için adaylığımı koydum. Şahsen, bu mücadelede tatmin edici muvaffakiyetler elde ettim. Fakat vatanımın büyük felâketinin önüne artık geçemezdim. Seçimden hemen sonra (bu seçim Nazilere bir çokluk getirmemekle beraber tazyik sâyesinde kendilerini tam bir siyasî iktidara sahip kıldı) da 1933 Martında Leipzig Üniversitesi profesörü olarak vazifeme son verildi. Hürriyet, hukuk ve adalet için mücadele etmiş olup kürsüsünden zâlim hükümet tarafından atılan ilk Alman profesörü olduğumdan, iftihar duymaktayım. Bundan sonra zâlim Nazi idaresinde mû-tad diğer takıbatlara uğradım: Evimdeki pencerelerin kırılması, ya-

zı masamın ve evimin araştırılması, dâvasız ve mahkemesiz hapishaneye kapatılmam gibi (1933 Haziran/Ağustos). Eski Reisiscumhur olan Hindenburg beni bir defa daha hapishaneden kurtarıldıktan sonra, 1933 senesi eylülünden beri meşhur «Gestapo» - Nazi polis teşkilâtı - nun cihaziyle aylarca bütün Almanya'da takib edildim. O zaman vatanımda, başka bir nam altında saklanılarak yaşamağa mecburdum. Eşim, çocuklarım ve ebeveynim dahi, nerede olduğumu bilmiyorlardı. Buna rağmen postayla gönderilen mektup ve diğer şeyler dolambaçlı bir yolla bana ulaştırılabiliyordu. Hattâ bir kaç defa ailemi, önceden haber vermeden, ziyaret ettim. Arasına o zaman Berlin'de dört muhtelif ev için anahtarım vardı ve gecelerimi kâh birinde kâh diğerlerinde geçiriyordum. Fakat, en uzun zamanı gençliğimdeki bir dostumun ailesi nezdinde geçirdim. Kendisi beni büyük bir itina ile saklıyordu. Çocukları dahî «Hansen amca»nm hakikatte kim olduğunu bilmiyorlardı. Bu takibat zamanında iki defa gizli olarak Leipzig'e gitmiştim. Bir defa kız kardeşlerimden birisiyle mühim bir görüşme için Berlin Polis Müdürlüğü binasının baş giriş kapısının önünde buluştuk. Bu yerde muhakkak aranılmıyacağı tahmin ediyordum. Bu takibat aylarından daha çok bahsedebilirdim. Bu münasebetle gizlenme hünerini iyi öğrendiğime okuyucular inansınlar!

Bu takibat zamanında İstanbul'a gelmem için Türk Maarif Vekâletinin dâvetiyesi bana ulaştı. Eski talebem ve şimdiki meslekdaşım Prof. Neumark'm bu işlerde büyük bir hissesi olmuştu. Fakat Alman makamlarından benim için çıkış vizesinin alınması tamamiyle imkânsız gözüküyordu. Hattâ Hitler tarafından tesis edilen temerküz kamplarından birisine kapatılmak için aranıyordum. Üç ay müddetle Berlindeki Türk sefarethanesi ve Ankaradaki Türk Dışişleri Bakanlığı çıkış vizem için uğraştılar. Nihayet 1933 Aralık ayında ailem ve kendim için lâzım olan vesikaların diplomasi yoluyla temin edilmesi mümkün olmuştu. Bu karanlık aylarda bir kaç defa ve gayet tabii olarak büyük bir itina ile alınmış ihtiyat tedbirleriyle Berlindeki Türk sefaretine gelip gidiyordum. Şimdi meslekdaşım olan Dr. Halid İlteber ile - ki o zaman sefarethanede çalışıyordu - dostluğumuz o zamanda başlar. Leipzig'e gizli olarak yaptığım bir ziyaret esnasında öteki tarafın benim Türk sefaretinde ikamet ettiğime «tam emin olduklarını» öğrendim. Gestapo'yu bu yanlış inançla oyaladım. Ancak 1945 senesinde Nazilerin iktidardan düşmesiyle çocuklarıma o zamanlarda hakikaten nerede bulunduğumu anlata-

bildim. 1950 senesinde, Berlin'de 1933 de yanlarında saklanmış olduğum bütün sadık dost ve akrabalarımı yeniden görebildim.

1933 senesi Aralık ortasında eşim ve çocuklarımla İstanbul'a geldim. O zamandan beri on sekiz sene müddetle İstanbul Üniversitesinde iktisad, içtimai siyaset, komün bilgisi ve sosyoloji ders ve seminerleri yaptım. 1935 senesinde İktisad ve İçtimaiyat Enstitüsünü kurduk. Enstitü 15 ilâ 16 seneden beri idarem altında bulunmaktadır. 1937 senesinde İktisad Fakültesi kuruldu. Ondan evvel iktisad dersleri Hukuk Fakültesinin çerçevesi içerisinde yapıyordu .Türkiye'ye hicret ettiğim zaman elli yaşımı doldurmuş olduğumdan Türk dilini öğrenerek bu dille ilmî tedrisat yapmak maalesef benim için mümkün olamadı. Bu keyfiyet yüzünden -bunu da burada hususî bir minnettarlık ile söylemek isterim - gerek İstanbul'da gerek Ankara'da hiç kimse tarafından takbih edilmedim. Genç Türk meslekdaşlarım muhitinde bulunan mükemmel tercümanların yardımıyla derslerimi, her zaman almanya, yahud (seminerlerde) fransızca olarak, ıera edebildim. Almanya'da olduğu gibi Türkiye'de de, en kısa bir zamanda meslekdaş ve talebelerimin itimad ve dostluğuna mazhar olmuştum. Seminerlerde, zamanla, talebelerden küçük bir muhiti, şahsî -ilmî çalışmalara sevketmeğe de, muvaffak oldum. Serbest konferans verme faaliyetim, -diğer Türk şehirlerinde olduğu gibi - İstanbul'da da, zamanla, kuvvetle inkişaf etmiştir. Genç meslekdaşlarımın yorulmaz yardımlarıyla, eser ve makalelerimi türkçe olarak, oldukça büyük bir sayıda neşredebildim. Ankara'da Çalışma Bakanlığının tesisinden sonra kendileriyle bir hayli teşriki mesai ettim. Memleketin bütün iktisadî ve içtimai durumu hakkında şahsî kanaatlere sahip olabilmek için, 1934 senesinden beri mümkün olduğu kadar çok memleket gezilerine çıktım. Türk vilâyetlerinin yarısından fazlasını, tetkik ve konferans seyahatleri dolayısıyla, tanımış oldum. (Şimalde Hopa, Orta Anadolu'da Ürgüp ve Kayseriye, Cenub'ta Mersin, Tarsus ve Adana'ya kadar). Türkçeyi gayet az konuştuğum halde memleketin her yerinde karşılaştığım dostane kabul ve gördüğüm itimada her zaman müteşekkirc kalacağım. Seyahatlerimden en büyük kısmını eski talebe ve sonra meslekdaşım olan, bugünkü İşletmeler Bakanı Prof. Dr. Muhlis Ete ve yanımda uzun seneler Asistan olarak çalışan ve bugün İstanbul İş ve İşçi Bulma Kurumu Müdürü Dr. Ekmel Zadil ile yaptım. Meslekdaşlarımdan Prof. Dr. Ziyaettin Fahri Fmdıkoğlu ve Doç. Dr. Orhan Tuna, yalnız eserlerimin kıymetli mütercimleri de-

ğil, fakat aynı zamanda sadık ve kıymetli seyahat arkadaşlarım, olmuşlardır. Bunların yanında başkaları da vardır, fakat hepsini burada zikretmek, mümkün değildir. İstanbul'da başlangıç zamanımın güç durumuna beni yorulmaz ve gayretli çalışmalarıyla muhite intibak ettiren ilk tercümanım ve eski talebem Doç. Hikmet Sadık Somay ve İstanbul'da ilk sosyal istatistik vazifemin icrasında mükemmel teşriki mesai arkadaşım ve şimdiki Teknik Üniversite İktisad Profesörü Reşad Nalbandoğlu'nu, bu meyanda bilhassa zikretmeliyim. Ders verme hususunda; eser ve makalelerimin tercüme ve not çevirme işlerinde bana yardımlarını esirgemeyen kıymetli, bütün Türk meslektaşlarımı burada zikredemeyeceğim. Fakat hepsine en samimî teşekkürlerimle bağlı kalacağımdan emin olabilirler.

Husûsî bir sevgim ve aşırı emeğim Enstitümüz kütüphanesi için harcandı.

Küçük başlangıçlardan sonra seneler geçtikçe, Enstitümüz Kütüphanesi bugün 20.000 cilt ihtiva eden, büyük bir ihtisas kütüphanesi halinde gelmiştir. Bu güzel kitab ve mecmua koleksiyonunun istifadesi, seneden seneye büyümüş ve ümit ediyorum ki, tarafımdan tesis edilen kataloglar - yalnız mevzu katalogunun hemen hemen hepsi kendi elimle ve beş dil üzerine yazılmış 50.000 den fazla fişleri mevcuttur - İstanbul Üniversitesinin daha bir çok ilim nesillerine hizmet edeceklerdir. Bir çok ecnebi meslektaşların takdirine mazhar olan bu kütüphane temenni ederim ki, mütemediyen itina ile ikmal edilsin ve her türlü tehlike ve ihmallerden, yorulmaz bir gayretle, korunabilsin. Bu kütüphane bugün memleketin en büyük iktisadî meslek kütüphanesidir ve bu kütüphane, kelimenin tam mânasıyla, Fakültemizin anasıdır. Fakülte hoca ve talebeleri, bu anaya her zaman hürmet etmelidirler.

1949 senesinde garbî Almanya'da bulunan Göttingen üniversitesinde misafir olarak dersler vermek için davet edildim. Dostane olarak bana verilen bir izin üzerine 1950 senesi Mayısın sonlarına doğru, bu davete icabet edebildim. Eski siyasî dostum ve şimdiki garbî Almanya federal devletinin reisi bulunan Dr. Heuss'un müdahalesine teşekkür ederek, Türkiye ile yapmış olduğum son mukavelemin hitamında nihayet 1951 senesi ilkbaharında, temelli olarak Almanya'ya ve Göttingen Üniversitesine, dönebileceğim. Hayatımın sonunu, vatanımın gençliğine ve siyasî vazifelerine hasretmek istediğimi ve vakfetmeğe mecbur olduğumu, bütün Türk dost ve talebelerim anhyacaklardır. Beni dostane bir şekilde kabul eden, on se-

kiz sene müddetle büyük bir zevk ve bütün kuvvetimle hizmet ettiğim Türkiyeyi terketmek, kolay olmayacaktır. Fakat, vatanımın davetine bigâne kalamazdım, bu esnada burada hazırlamış olduğum bir kaç eserimi de Almanyada neşredebileceğim. İki çocuğum ve iki torunum vatanımda beni bekliyorlar. Bir çok eski talebelerim beni geçen sene Göttingende büyük bir samimiyetle karşıladılar. Göttingendeki meslekdaş ve talebelerimin şahsıma karşı gösterdikleri hüsnü kabul bende çok derin tesirler bıraktı.

Ben bu gün artık yaşlı bir hale gelmiş bulunuyorum. Karım bir çok ıstıraplı senelerden sonra 1944 te öldü. İki oğlum da Amerikan teb'ası olmuşlardır, bu gün artık çok uzak diyarlarda yaşıyorlar. Fakat bütün bunlara rağmen tekrar hizmet edebileceğim vatanıma dönebilmekte olduğum için memnunum. Bunu mütenevvi ve ekseriyetle acıklı geçen hayatımın iyi bir kapanışı olarak kabul ediyorum.

Türk Milletine ve Türk dostlarıma Almanya'da da en iyi hislerle candan bağlı kalacağım.

